

RÖVID BEVEZETÉS JOHN LOCKE: A KERESZTÉNYSÉG ÉSZSZERŰSÉGE AZ ÍRÁSOK SZERINT CÍMŰ MŰVÉNEK FORDÍTÁSA ELÉ

VASSÁNYI MIKLÓS

ABSTRACT

This short introductory essay is meant to serve as a historical explanation of the translation that follows, from John Locke's theological masterwork, *The Reasonableness of Christianity* (1695), published anonymously. The essay lays out how Locke conceived of the idea of writing this text, and, in especial, details what he understands by the "reasonableness of Christianity." The discussion of his several rationales leads to the implicit conclusion that "reasonableness" here implies a preliminary tacit acknowledgement of the truth of Biblical revelation. *The Reasonableness* is nevertheless a logical follow-up on Locke's ideas concerning religious toleration and philosophical ecclesiology as expounded especially in the *Epistola de tolerantia* (1689) and several other early pieces, often destined to survive only in manuscript until the 20th century. The emerging full picture of Locke's thought is a convincing philosophical and theological defence, in the middle of a largely intolerant epoch, of religious toleration, which may be achieved by a radical Latitudinarian reduction of the Christian creed to one article: "Jesus is the Messiah." – The first Hungarian translation of the first three chapters of the text follows, on the basis of John C. Higgins-Biddle's critical edition.

John Locke (1637-1704) jól ismert mint politikafilozófus, ismeretelméleti és metafizikai gondolkodó, de a korai felvilágosodás e nagyját talán kevésbé ismerjük mint teológust, holott nem is egy teológiai mű szerzője, még ha ezek egy része halálakor kéziratban maradt is. Bibliikus teológiai munkásságából kiemelkedik az életében csak anonim kiadásban megjelent *The Reasonableness of Christianity as delivered in the Scriptures* (1695) az ennek védelmében írott két *Vindication*nel (1695 és 1697) együtt, valamint a posztumusz kiadott *Paraphrase and Notes on the Epistles of Saint Paul...* című exegetikai mű (1705-1707) a hozzá írott bibliai hermeneutikai bevezető esszével (*An Essay for the Understanding of St Paul's Epistles, By Consulting*

St. Paul himself) együtt. E művek mentalitásával és argumentációjával mélyen összefüggenek olyan, nyomtatásban is megjelent vallásfilozófiai, filozófiai teológiai, ekk-léziológiai, valláspedagógiai szövegek, mint a magyar közönség előtt is jól ismert, anonim kiadású *Epistola de tolerantia* (1689) vagy a vallási neveléssel kapcsolatos bekezdések a ritkábban említett *Some Thoughts Concerning Education*-ből (1693); valamint a következő, hátrahagyott kéziratok, melyek Locke XIX. századi életműkiadásában (*The Works of John Locke*, több kiadás, 10 kötet) vagy csak a XX. században jelentek meg először: A *Quaestiones de lege naturae* cím alatt hivatkozott skolasztikus *quaestio*-sorozat (1660 körül); az *Epistola de tolerantia*-t némileg megelőlegező, korai jegyzet, az *Essay Concerning Toleration* (1667); a *Faith and Reason* c. kisesszé (1676); a Malebranche-sal, illetve Norrisszal vitatkozó *An Examination of P. Malebranche's Opinion of seeing all Things in God* (év nélkül) és *Remarks upon some of Mr. Norris's Books, wherein he asserts P. Malebranche's Opinion of our seeing all Things in God* (1693); valamint az *A Discourse of Miracles* (1701-1702) stb. Mindezekon kívül Locke teológiai gondolkodásába bevilágítanak hátrahagyott jegyzőkönyvei is, mindenekelőtt a nevezetes *Adversaria theologica* 94. Bár Locke vallásfilozófiai-teológiai hagyatéka ilyenformán igen jelentős, jelen bevezetésünk *A kereszténység észszerűsége* főbb téziseinek ismertetésére szorítkozik, amelyhez mindeme szövegek – természetesen a nagyszabású *Essay Concerning Human Understanding*-gel (1690) együtt – értelmezési kontextusul szolgálnak.

Locke szűk kétszáz oldalas biblikus teológiai főműve azt kívánja bizonyítani különösen újszövetségi idézetek óriási mennyiségével, hogy Isten részéről észszerű volt a megváltás műve, valamint a kinyilatkoztatás is. A mű megírásának közvetlen indítékát egy, a hit általi megigazulással kapcsolatos, korabeli teológiai vita adta – mint szerzőnk a *Second Vindication of The Reasonableness of Christianity* előszavában írja:

Azon év elején, melyben megjelent <*A kereszténység észszerűsége*,> egy napon véletlenül eszembe jutott az a vita, amely oly nagy port vert fel a disszenterek körében, s fokozatosan a megigazulással kapcsolatos kérdés egyre szigorúbb és elmélyültebb vizsgálatára ösztönzött.¹

Kétségtelen, hogy a hit általi megigazulás *A kereszténység észszerűsége* fő témái között szerepel, és hogy – mint Dewey rámutatott – a mű eszmetörténeti kontextusát a mérsékelt puritánok és a disszenterek között a megigazulással kapcsolatban lefolyt

¹ „The beginning of the year in which it was published, the controversy that made so much noise and heat amongst some of the dissenters, coming one day accidentally into my mind, drew me, by degrees, into a stricter and more thorough inquiry into the question about justification.” Nuovo, ed.: Locke: *The Reasonableness...*, 186-187.

kortárs viták alkotják.² Ugyanakkor az idézett előszóban Locke valamivel később közli, hogy egy másik célja is volt a *Reasonableness* megírásával:

...amikor végigolvastam az egész <Újszövetséget,> és megértettem, milyen világos, egyszerű, észszerű dolog a kereszténység, ...azzal hízelegtem magamnak, hogy némi hasznot hajthat a világnak <erről a témáról írni;> különösen azok számára, akik vagy azt gondolják, hogy egyáltalán semmi szükség sem volt a kinyilatkoztatásra; vagy azt, hogy Megmentőnk kinyilatkoztatása olyan hitcikkelyek elfogadását jelenti a megmentés feltételeként, amelyeket lehetetlen elfogadniuk bevett fogalmaik és a hitcikkelyekkel kapcsolatos érvelésmódjuk miatt, vagy amiatt, hogy más hitcikkeket nem fogadnak el.³

Locke a deistáknak tulajdonítja a fenti alternatívákat, majd elmondja, hogy arra a gondolatra jutott, hogy az evangélium egyszerűségének és észszerűségének magyarázata képes lehet cáfolni érveiket. A *Reasonableness* gondolatmenete ennek megfelelően először egy világos és kézenfekvő bizonyítási alpból: a felebarát iránti megbocsátási kötelesség fogalmából indul ki; majd ezt követi a kereszténység észszerűségének további két magyarázata, értelmezése. Az első, fő értelmezés lényegét így fogalmazza meg szerzőnk:

A törvény a Jó örökkévaló, változatlan mércéje. S e törvénynek része, hogy az ember meg kell bocsásson nemcsak gyermekeinek, hanem ellenségeinek is, ha azok bűnbánatot mutatnak, bocsánatot és jóvátételi lehetőséget kérnek. Ezért bizonyos, hogy az ember nem kételkedhet abban, hogy e törvény alkotója és a hosszútűrés és vigasztalás Istene, aki igen könyörületes, <szintén> meg fog bocsátani <az ember> gyöngé utódainak, ha azok elismerik hibáikat... A kiengesztelődés e módját, a megbékélés e reményét a természetes világosság mutatta meg az embereknek; az evangéliumi kinyilatkoztatás pedig, mely semmi ezzel ellentéset nem mondott, Atyjukra és Tanítójukra bízta őket, kinek jósága és könyörületessége jól látható minden művén.⁴

² D. W. Dewey, Jr.: Socinianism...

³ „But, when I had gone through the whole, and saw what a plain, simple, reasonable thing christianity was, ...I was flattered to think it might be of some use in the world (‘to publish some thing’ on this account); especially to those, who thought either that there was no need of revelation at all; or that the revelation of our Saviour required the belief of such articles for salvation, which the settled notions, and their way of reasoning in some, and want of understanding in others, made impossible to them. (Nuovo, ed.: Locke: The Reasonableness, 188.)

⁴ „The law is the eternal, immutable standard of right. And part of that law is, that a man should forgive, not only his children, but his enemies, upon their repentance, asking pardon, and amendment. And therefore, he could not doubt that the author of this law and God of patience and consolation, who is rich in mercy, would forgive his frail offspring, if they acknowledged their

Az ész mint a lélek diszkurzív képessége tehát felfedezi az erkölcsi törvényt, amely tartalmazza a a bűnbánó felebarát iránti megbocsátás parancsolatát. De miután e törvény alkotója Isten, ezért a *nihil est in effectu quod non fuerit prius in causa* elvének értelmében jogosan következtethetünk arra, hogy a könyörületesség egyben isteni attribútum is. Az elégséges alap elvére való támaszkodás ebben a gondolatmenetben feltételezi ugyan isteni és emberi természet analógiáját,⁵ de összességében véve mégis szillogisztikus következtetés azt mondani, hogy a megváltás az isteni természet logikus vagy szükségszerű következménye volt. A kereszténység észszerűségének ezen első locke-i kifejtésében azonban megfigyelhető, hogy a *reasonability*, észszerűség itt csupán a logikus formára hozás lehetőségét jelenti, hiszen önmagában véve a könyörületesség nem minden további nélkül „észszerű.”

A kereszténység észszerűségének második magyarázatát a mennyek országáról mint Krisztus királyságáról alkotott locke-i elgondolásban fedezhetjük fel:

...miután a halál, a bűn zsoldja osztályrésze mindenkinek, aki megszegte Isten igazságos törvényét, ezért Isten fia hiába jött volna e világra egy királyság alapjait lefektetni, ...ha az emberek a királyságba, az örök élet helyére való belépés helyett, melyet Krisztus készített számukra, halálban részesülnének... Isten ezért az emberiség iránti szeretetétől hajtva és Fia királyságának megalapozása és alattvalókkal való benépesítése végett... lehetővé tette az emberek fiai számára, hogy ahányan csak hiszik, hogy Jézus, az Ő Fia... a Messiás..., és elfogadják Őt királyuknak és uralkodójuknak, azoknak minden múltbéli bűnük, engedetlenségük és lázadásuk megbocsátatik; s ha a továbbiakban őszintén engedelmeskednek a törvényének..., akkor az emberi gyengeség bűneit... Fia kedvéért megbocsátja...⁶

Ezek szerint Isten szempontjából nézve észszerű döntés volt feláldozni Fiát, Jézust, helyettesítő áldozatként annak érdekében, hogy a hit általi megigazulás lehetősége

faults... This way of reconciliation, this hope of atonement, the light of nature revealed to them: and the revelation of the gospel, having said nothing to the contrary, leaves them to stand and fall to their own Father and Master, whose goodness and mercy is over all his works.” (Nuovo, ed.: Locke: The Reasonableness..., 133.)

⁵ Az analógia szerepéről Locke filozófiájában lásd W. Ott tanulmányát: Locke and the Scholastics...

⁶ „...death, the wages of sin, being the portion of all those who had transgressed the righteous law of God; the son of God would in vain have come into the world, to lay the foundations of a kingdom..., if... instead of entrance into eternal life in the kingdom he had prepared for them, they should receive death... God therefore, out of his mercy to mankind, and for the erecting of the kingdom of his Son, and furnishing it with subjects...; proposed to the children of men, that as many of them as would believe Jesus his Son... to be the Messiah...; and would receive him for their King and Ruler; should have all their past sins, disobedience and rebellion forgiven them: and if for the future they lived in a sincere obedience to his law...; the sins of human frailty... should, for his Son's sake... be forgiven them...” (Nuovo, ed.: Locke: The Reasonableness..., 110.)

felülírja a cselekedetek törvényének rendelkezéseit, hiszen különben a mennyek országa alattvalók nélkül maradna, úgyhogy Jézus nem lehetne valóságos király. De bár ez az isteni megfontolás első közelítésben valóban észszerű, második közelítésben már feltűnik, hogy igazán észszerű a cselekedetek törvényét megtartani képes emberi természet teremtése lett volna (vagy egy olyan törvény adása, amelyet ez az emberi természet képes teljesíteni).

A mű legvégén találjuk a kereszténység észszerűségének harmadik locke-i magyarázatát, amely így hangzik:

Isten a végtelen könyörületességéből kifolyólag úgy bánt az emberrel, mint együtt-érző és gyöngéd Atya. Adott neki ésszt és azzal együtt törvényt, amely nem lehetett más, mint az, amit az ész diktál; hiszen különben azt kellene gondolnunk, hogy egy értelmes lény törvénye nem értelmes. De Isten fontolóra vette az ember gyöngeségét, ...és ígért egy Szabadítót, akit a maga idejében el is köldött; s azután kinyilatkoztatta az egész emberiségnek, hogy aki csak hiszi, hogy Jézus a megígért Megmentő, ...megmenekül. Ez egyszerű, érthető állítás...⁷

A hit általi megigazulás lehetőségét megalapozó racionális isteni döntés ezen „egyszerű, érthető” magyarázata filozófiailag arra épül, hogy Isten felismeri az ember gyengeségét, és racionális mérlegelés során belátja, hogy erkölcsi erőnk nem arányos a cselekedetek törvényének szigorával, úgyhogy a megigazulás más módja szükséges. E megfontolás a kalkulatív racionalitás megnyilvánulása volt Istenben, úgyhogy döntése észszerű. Mindez igaz ugyan, de ugyanígy áll a cselekedetek törvényére is, amely szintén teljesen racionálisan alapozta a *iustum* fogalmát a *suum cuique* elvére. Az új szövetség észszerűsége így – mint Locke többször hangsúlyozza – elkerülhetetlenül támaszkodik a végtelen könyörületességre mint a cselekedetek törvényéhez képesti többletre is. A hit általi megigazulás lehetőségének bevezetése tehát végső soron anynyiban észszerű e harmadik magyarázat szerint, hogy Isten a racionalitására támaszkodva döntött mellette (valamint abban a másodlagos értelemben is, hogy az emberi ész képes rekonstruálni Isten megfontolásait); de valójában a végtelen isteni kegyelem többlete az, melynek folytán Isten egy másfajta, szintén lehetséges racionalitás helyett ezt a racionalitást választja.

⁷ „God, out of the infiniteness of his mercy, has dealt with man, as a compassionate and tender Father. He gave him reason, and with it a law: that could not be otherwise than what reason should dictate; unless we should think, that a reasonable creature should have an unreasonable law. But, considering the frailty of man, ...he promised a Deliverer, whom in his good time he sent; and then declared to all mankind, that whoever would believe him to be the Saviour promised, ... should be saved. This is a plain intelligible proposition...” (Uo., 157.)

Emberi fogalmak szerint érvelve ugyanis – mint fent is mondtuk – ész és észszerűség nem azonosíthatóak minden további nélkül a kegyelemmel és a megbocsátással; sőt általában úgy gondolunk a kegyelemre, mint az észszerűséget meghaladó maximára és erényre. Másként szólva, a kegyelem nevezhető ész-szerűnek (*habilis ad rationem*) az emberben, de nem neveznénk kifejezetten az ész tartalmának vagy folyományának (*rationalis*). Ha azt mondjuk, hogy Isten tekintetében igenis egybeesik ész és kegyelem, akkor viszont már nem univok értelemben beszélünk, hanem ekvívok analógiára alapozunk. Hiszen ész és kegyelem csakis Isten végtelensége folytán eshetnek egybe Őbenne mint *coincidentia oppositorum*ban. De Isten végtelensége épp az embertől mint véges lénytől való radikális különbsége, az a lényegi attribútum, melynek alapján Őt transzcendens lénynek nevezük. Ha ez így van, akkor a hit általi megigazulás gyökeresen más értelemben észszerű az ember, illetve (az emberiség megváltását elhatározó) Isten esetében. A megváltás tehát bennünk abban az értelemben észszerű, hogy nem ellentétes az ésszel; Istenben viszont feltételezi a tényleges végtelenséget, mely által Ő a valóság más, eminens rendjében létezik.

Ezen elméleti nehézségek mellett Locke „minimális hitvallásának”, mely szerint „Jézus a Felkent”, további következménye, hogy olyan sajátosan keresztény dogmarendszerek, mint a trinitológia, Krisztus kettős természete vagy a spirituológia, marginalizálódnak – amint ezt bizonyos fokig nyomon is követhetjük Locke már említett teológiai „commonplace book”-jában, az *Adversaria Theologica* 94-ben.⁸ A locke-i teológia mindezeketől függetlenül szép latitudinárius koncepció a kereszténységről, melynek valós szándéka a lehető legnagyobb számú ember üdvözülését biztosítani a hitcikkelyek számának radikális csökkentésével; és ez a szándék utat mutathat napjaink vallásközi párbeszéde számára is.

⁸ Nuovo, ed.: Locke: Writings on Religion, 21–33.